

Palliativsambället

BYUNG-CHUL HAN

Palliativsamhället

SMÄRTA I DAG

Översättning Anna Bengtsson

ERSATZ

© Matthes & Seitz Verlag, Berlin 2020
All rights reserved by and controlled
through Matthes & Seitz Verlag, Berlin
© Ersatz, Stockholm 2021
Originaltitel Palliativgesellschaft. Schmerz heute
Översättning från tyska Anna Bengtsson
Redaktör Ola Wallin
Korrekturläsare Wera Minth
Omslag Håkan Liljemärker
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Tryck Balto Print, Litauen 2021
ISBN 978-91-88913-35-7

Av Byung-Chul Han har tidigare utgivits:

Trötthetssambället (2013)

I svärmen. Tankar om det digitala (2014)

Eros agoni (2015)

www.ersatz.se

Algefobi 9

Tvång till lycka 16

Överleva 25

Smärtans meningslöshet 31

Smärtans list 39

Smärta som sanning 45

Smärtans poetik 49

Smärtans dialektik 54

Smärtans ontologi 59

Smärtans etik 69

Den sista människan 75

ANMÄRKNINGAR 85

Blott smärtan av alla kroppskänslor är för människan en farbar ström med aldrig sinande vatten som för henne till havet. När hon strävar efter att följa lusten, visar den sig överallt vara en återvändsgränd.

Walter Benjamin

*Säg mig vilket ditt förhållande till smärtan är, och jag ska säga dig vem du är!*¹ Denna devis av Ernst Jünger låter sig överföras på samhället i stort. Vårt förhållande till smärta avslöjar i vilket samhälle vi lever. Smärtor är chiffer. De rymmer nyckeln till förståelse av det rådande samhället. Sålunda måste varje samhällskritik framlägga en smärtans hermeneutik. Överlämnas smärtorna till enbart medicinen, missar vi deras karaktär av tecken.

I dag råder överallt en *algofobi*, en allmän rädsla för smärta. Även smärttoleransen minskar i snabb takt. Algofobin har *långtidsanestesi* till följd. Alla smärtsamma tillstånd undviks. Även kärlekssmärter har blivit suspekta. Algofobin får allt större utbredning i samhället. Konflikter och kontroverser som skulle kunna leda till smärtsamma uppgörelser ges allt mindre utrymme. Algofobin omfattar även politiken. Konformitetstvång och krav på konsensus tilltar. Politiken inrättar sig i en palliativ zon och förlorar all vitalitet. »Alternativlösheten« är ett *politiskt analgetikum*. Den diffusa »mitten« har en palliativ verkan. I

stället för att strida och kämpa för bättre argument, kapitulerar man för systemtvånget. Postdemokratins breder ut sig. Den är en *palliativ demokrati*. Därför kräver Chantal Mouffe en »agonistisk politik« som inte undviker smärtsamma uppgörelser.² Den *palliativa politiken* är inte kapabel till visioner eller *genomgripande* reformer som kan vara smärtsamma. Den tillgriper hellre kortverkande analgetika som bara skyler över systemiska dysfunktioner och förskjutningar. Den palliativa politiken saknar *mod till smärta*. På så vis förblir allt vid det samma.

Ett paradigmskifte ligger till grund för dagens algofobi. Vi lever i ett positivitetssamhälle som försöker bli kvitt varje form av negativitet. Smärta är negativitet rätt och slätt. Även psykologin följer detta paradigmskifte och övergår från den negativa psykologin som »lidandets psykologi« till »positiv psykologi«, som sysselsätter sig med välbefinnande, lycka och optimism.³ Negativa tankar skall undvikas. De skall utan dröjsmål ersättas av positiva tankar. Den positiva psykologin underkastar till och med smärtan en prestationslogik. Resiliensens nyliberala ideologi gör traumatiska erfarenheter till katalysatorer för ökad prestation. Det talas rentav om posttraumatisk tillväxt.⁴ *Resilience training* som andlig styrke-

träning skall göra människan till ett så okänsligt, permanent lyckligt prestationssubjekt som möjligt.

Den positiva psykologins lyckomission är nära besläktad med löftet om en oas av oavbruten trivsel framställd med läkemedel. Opioidkrisen i USA har en paradigmatiske karaktär. Det är inte bara den materiella girigheten hos ett läkemedelsföretag som har del i den. Snarare beror den på ett ödesdigert antagande om den mänskliga existensen. Bara den oavbrutna trivselns ideologi kan leda till att läkemedel, som ursprungligen användes inom palliativvården, frikostigt skrivs ut även till friska människor. För flera decennier sedan påpekade den amerikanske smärtexperten David B. Morris inte utan orsak: »Dagens amerikaner tillhör sannolikt den första generationen på jorden som uppfattar smärtfrihet som en sorts lagstadgad rättighet. Smärta är en skandal.«⁵

Palliativsamhället sammanfaller med prestationssamhället. Smärtan tolkas som ett *tecken på svaghet*. Den är något som det gäller att gömma eller optimera bort. Den rymmer dåligt med prestation. Lidandets passivitet har ingen plats i det av *kunna* behärskade aktivsamhället. Smärtan berövas i dag varje möjlighet att uttrycka sig. Den är dömd till *förstumning*.

Palliativsamhället tillåter inte att smärtan levande- och språkliggörs till en *passion*.

Palliativsamhället är dessutom ett *gilla*-samhälle. Det hemfaller åt trevlighetens villfarelse. Allt slätas ut tills det väcker välbehag. *Like* är dess signum, ja *samtidens analgetikum*. Det dominerar inte bara de sociala medierna utan kulturens alla områden. Inget skall göra ont. Inte bara konsten, utan livet självt måste vara instagrambart, det vill säga fritt från hörn och kanter, konflikter och motsägelser som kan göra ont. Glömt är att *smärtan renar*. En katarsisk verkan utgår från den. Trevlighetskulturen saknar möjlighet till katarsis. Således kvävs man i *positivitetens slagg* som ansamlas under den tillmötesgående kulturens yta.

I en kommentar om auktioner av modern och samtida konst heter det: »Om det gäller Monet eller Koons, Modiglianis populära vilande poser, Picasos kvinnogestalter eller Rothkos sublimes färgfält, rentav överdrivet restaurerade pseudo-Leonardotroféer i högsta prisklass, så måste konsten vid första anblicken kunna tillskrivas en manlig konstnär och vara intill banalitet tilltalande. Långsamt ansluter sig åtminstone en kvinnlig konstnär till kretsen: Louise Bourgeois slog nytt rekord med en gigantisk

skulptur. 32 miljoner euro för *Spider* från 90-talet. Men till och med gigantiska modersspindlar är mindre hotfulla än väldigt dekorativa.«⁶ Hos Ai Weiwei förpackas till och med moralen på ett sådant sätt att den inspirerar till *like*. Moral och älskvärdhet möts i lyckad symbios. Dissidentskapet förfaller till design. Jeff Koons å andra sidan iscensätter en ostentativt moralbefriad, dekorativ konst att gilla. Den enda adekvata reaktionen på hans konst är, som han själv framhåller, »wow«.⁷

I dag tvingas konsten med alla medel in i *gilla*-korsetten. Denna anestesi av konsten gör inte heller halt vid de gamla mästarna. De tjuvkopplas rentav med modedesign: »I anslutning till utställningen av utsökta porträtt visades en video som demonstrerade hur väl samtida designkläder matchade historiska målningar av till exempel Lucas Cranach den äldre eller Peter Paul Rubens. Och naturligtvis underlät man inte att hänvisa till de historiska porträtten som föregångare till vår tids *selfies*.«⁸

Det finns en mängd skäl till trevlighetskulturen. De kan främst härledas till ekonomiseringen och kommodifieringen av kulturen. Kulturprodukterna underordnas alltmer konsumtionstvånget. De måste anta en form som gör dem konsumerbara, det vill

säga lättillgängliga. Denna ekonomisering av kulturen är förbunden med kulturaliseringen av ekonomin. Konsumtionsvaror förses med kulturellt mervärde. De utlovar kulturella och estetiska upplevelser. På så sätt blir designen viktigare än bruksvärdet. Konsumtionsfären tränger in i konstsfären. Konsumtionsvaror presenterar sig som konstverk. Därigenom blandas konst- och konsumtionsfär, vilket har till följd att konsten å sin sida börjar använda sig av konsumtionsetetiken. Den blir lättillgänglig. Ekonomiseringen av kulturen och kulturaliseringen av ekonomin förstärker varandra. Raserad är gränsen mellan kultur och kommers, mellan konst och konsumtion, mellan konst och reklam. Konstnärerna själva pressas att etablera sig som varumärken. De blir marknadskonforma och lättillgängliga. Kulturaliseringen av ekonomin gäller också produktionen. Den postindustriella, immateriella produktionen tillägnar sig den konstnärliga praktikens former. Den måste vara *kreativ*. Kreativiteten som ekonomisk strategi tillåter emellertid bara *variationer på det samma*. Den har inte tillgång till det *helt andra*. Den saknar *brytningens negativitet*, smärtan. Smärta och kommers utesluter varandra.

När konstsfären, skarpt åtskild från konsumtions-

sfären, ännu följde sin egen logik, förväntade man sig ingen trevlighet av den. Konstnärerna höll sig på avstånd från kommersen. Adornos ord, att konsten är »främlingskap gentemot världen»⁹, hade ännu sin giltighet. Trivselkonst är i detta hänseende en själv-motsägelse. Konsten måste kunna främliggöra, störa, förstöra, ja även orsaka smärta. Den befinner sig *någon annanstans*. Den *hör hemma i det främmande*. Just främlingskapet utgör konstverkets aura. Smärtan är sprickan genom vilken det helt andra gör sitt intåg. Just det helt andras negativitet möjliggör konstens motnarrativ till den förhärskande ordningen. Trevligheten däremot fullföljer det samma.

Gåshuden är enligt Adorno »den första estetiska bilden».¹⁰ Den ger uttryck åt det andras inbrott. Medvetandet som inte förmår rysa är förtingligat. Det är oförmöget till *erfarenhet*, ty det är »till sitt väsen en smärta i vilken det varandes väsensskildhet gentemot det invanda uppenbarar sig».¹¹ Även livet som frånsäger sig varje smärta är förtingligat. Endast »berördheten av det andra»¹² håller livet levande. Annars förblir det fångslat i *det likadanas helvete*.

Tvång till lycka

Smärtan är ett komplext, kulturellt fenomen. Dess närvaro och betydelse i samhället beror också på hur makten är utformad. Marternas förmoderna samhälle har ett mycket innerligt förhållande till smärta. Dess maktdrömmar är rentav uppfyllda av smärtskrin. Smärtan tjänar som medel till makt. Den dystra festen, tortyrens grymma ritual, den ståtliga iscensättningen av smärta stabiliserar makten. Marterade kroppar är insignier för makt.

I övergången från marternas samhälle till disciplinsamhället förändras också förhållandet till smärta. I *Övervakning och straff* visar Foucault att disciplinsamhället använder smärta i en diskretare form. Den underkastas en disciplinär kalkyl: »Straffen är inte längre lika omedelbart fysiska, man iakttar en uppsättning av subtilare, mera försåtliga pino-medel, som befriats från yttre ståt [...]: inom loppet av några tiotal år har man hunnit undanskaffa den plågade, sönderhuggna, stympade kroppen, symboliskt brännmärkt i ansiktet eller på axeln, död eller levande utställd till allmänt beskådande. Kroppen

som den rättsliga bestraffningens främsta måltavla, har försvunnit.«¹³

Marterade kroppar passar inte längre in i disciplinsamhället som är inriktat på industriell produktion. Den disciplinerande makten fabricerar läraaktiga kroppar som produktionsmedel. Också smärtan integreras i disciplineringsmekaniken. Herraväldet fortsätter upprätthålla en förbindelse till smärtan. Påbud och förbud inpräglas i lydnadssubjektet medels smärta, ja förankras i dess kropp. I disciplinsamhället spelar smärtan ännu en konstruktiv roll. Den *formar* människorna som produktionsmedel. Den ställs dock inte längre ut till offentlig beskådan, utan flyttas till slutna disciplineringsrum som fängelser, kaserner, anstalter, fabriker eller skolor.

Disciplinsamhället har ett i grunden affirmativt förhållande till smärtan. Som »disciplin« betecknar Jünger »den form genom vilken människan kan upprätthålla beröringen med smärtan«. ¹⁴ Just Jüngers »arbetare« är en disciplinens figur. Han härdar sig med smärta. Det heroiska livet, som »oavlättligt strävar efter att stå i förbindelse med [smärtan]«, är inriktat på »att härda«. ¹⁵ Det »disciplinerade ansiktet« är »slutet«, medan det »finlemmade ansiktet« hos en känslig individ är »nervöst, rörligt, föränderligt« och

underkastat »de mest olikartade inflytanden och impulser«. ¹⁶

Smärtan tillhör ofrånkomligt den heroiska världsbilden. I ett futuristiskt manifest av Aldo Palazzeschi, betitlat *Mot smärtan*, heter det: »Ju mer skratt en människa lyckas finna i smärtan, desto djupsinnigare är hon. Man kan inte skratta av hela sitt hjärta utan att först ha grävt djupt ner i människans smärta.« ¹⁷ Enligt den heroiska världsåskådningen måste livet inrättas så att det i varje stund är »rustat« för att möta smärtan. Kroppen som smärtans plats underkastas en högre ordning: »Detta tillvägagångssätt förutsätter förvisso en kommandohöjd från vilken kroppen kan ses som en förpostering, vilken människan från stort avstånd förmår sätta in i kampen och offra.« ¹⁸

Jünger ställer den heroiska disciplinen mot känsligheten hos det borgerliga subjektet, vars kropp inte är en förpostering, inte ett medel för högre syften. Dess känsliga kropp är tvärtom ett självändamål. Det förlorar varje betydelsehorisont som låter smärtan framstå som meningsfull: »Den moderna känslighetens hemlighet ligger i att den motsvarar en värld där kroppen blivit identisk med värdet. Utifrån detta fastställande kan man förklara denna världs för-

hållande till smärtan i egenskap av en makt, som det framför allt gäller att undvika, ty här träffar inte smärtan kroppen som en förpostering, utan träffar den som livets huvudsakliga makt och kärna.« ¹⁹

I den postindustriella, postheroiska tidsåldern är kroppen varken förpostering eller produktionsmedel. Den hedonistiska kroppen, som utan varje samband med högre mål tillfredsställer och njuter av sig själv, utvecklar i motsats till den disciplinerade kroppen en avvisande hållning till smärtan. För den framstår smärtan som helt menings- och lönlös.

Prestationssubjektet av i dag skiljer sig på ett grundläggande sätt från disciplinsubjektet. Det är inte heller en »arbetare« i jüngersk mening. I det nyliberala prestationssamhället ger negativiteter som påbud, förbud eller bestraffningar vika för positiviteter som motivation, självoptimering och självförverkligande. Disciplineringsrum ersätts av trivselzoner. Smärtan förlorar varje samband med makt och herravälde. Den avpolitiserar till en medicinsk angelägenhet.

Var lycklig lyder det nya herraväldets formel. Lyckans positivitet fördriver smärtans negativitet. Som positivt emotionellt kapital har lyckan att sörja för en oavbruten prestationsförmåga. Självmotiveringen

och självoptimeringen gör det nyliberala lyckodispositivet mycket effektivt, för herraväldet upprätthålls utan stora ansträngningar. Den underordnade människan är inte ens medveten om sin underordning. Hon tror sig vara fri. Utan tvång utifrån exploaterar hon sig frivilligt i tron att hon förverkligar sig själv. Friheten kuvas inte, utan exploateras. *Var fri* alstrar ett tvång som är mer förödande än *Var lydig*.

I den nyliberala regimen antar också makten en positiv form. Den blir *smart*. I motsats till den repressiva disciplinerande makten gör den smarta makten inte ont. *Makten fränkopplas fullständigt från smärtan*. Den klarar sig utan någon som helst repression. Underkastelsen fullbordas som självoptimering och självförverkligande. Den smarta makten opererar seduktivt och permissivt. Eftersom den utger sig för att vara frihet är den osynligare än den repressiva disciplinmakten. Även övervakningen antar en smart form. Vi uppmanas ständigt att meddela våra behov, önskingar och preferenser och att berätta om våra liv. Totalkommunikation och totalövervakning, pornografisk blottläggning och panoptisk övervakning sammanfaller. Frihet och övervakning blir omöjliga att skilja åt.

Det nyliberala lyckodispositivet avleder oss från

det rådande herraväldets sammanhang, eftersom det tvingar oss till själslig introspektion. Det ser till att var och en sysselsätter sig enbart med sig själv och sitt eget psyke, i stället för att kritiskt ifrågasätta samhällsförhållanden. Lidandet, som samhället skulle ta ansvar för, privatiseras och psykologiseras. Det som skall förbättras är inte samhälleliga tillstånd, utan själsliga. Kravet på optimering av själen, vilket i själva verket framtvingar en anpassning till herraväldets villkor, döljer samhälleliga missförhållanden. Så beseglar den positiva psykologin *revolutionens slut*. Inte revolutionärer, utan motivationscoacher intar scenen och ser till att det inte uppstår något missnöje, någon *vrede*: »Strax före depressionen, under det starkt polariserade 1920-talet, hade det funnits gott om arbetarorganisationer och radikala aktivister som agiterade mot de rikas excesser och de fattigas misär. På 2000-talet predikade en mycket annorlunda och mycket talrikare samling ideologer motsatt budskap – att allt var bra med vårt djupt ojämlika samhälle och det kunde, för dem som var villiga att anstränga sig, bli mycket, mycket bättre. Motivatorerna och andra leverantörer av positivt tänkande kom med goda nyheter till folk som stod inför ekonomisk ruin på grund av den ständiga nedmalningen av arbets-

marknaden: välkomna >förändringarna< hur skrämmande de än kan verka, se det som en möjlighet.«²⁰

Även den ovillkorliga viljan att bekämpa smärtan får oss att glömma att smärtan är *sambälleligt förmedlad*. Smärtan återspeglar socioekonomiska förskjutningar som lämnar såväl psykiska som kroppsliga spår. Analgetika, utskrivna i enorma mängder, döljer samhällsförhållanden som leder till smärtor. Den oinskränkta medikaliseringen och farmakologiseringen av smärtan förhindrar att smärtan blir *språk*, ja *kritik*. Den fråntar smärtan dess objektkaraktär, ja dess samhällskaraktär. Med medicinskt eller medialt inducerad avtrubning immuniserar sig palliativsamhället mot kritik. Också sociala medier och datorspel verkar som anestesi. Den samhällseliga långtidsanestesi förhindrar insikt och reflektion, kuvar *sanningen*. I *Negativ dialektik* skriver Adorno: »Behovet att låta lidandet komma till tals är betingelse för all sanning. Ty lidande är objektivitet som tynger subjektet; det som subjektet erfar som sin subjektivitet, sitt uttryck, är objektivt förmedlat.«²¹

Lyckodispositivet ökar avståndet mellan människorna och leder till en avpolitisering och avsolidarisering av samhället. Alla måste själva bekymra sig om sin lycka. Den blir en privat angelägenhet. Även

lidandet tolkas som ett resultat av egna misslyckanden. *I stället för revolution uppstår depression*. Medan vi pysslar om vår egen själ förlorar vi ur sikte de samhällseliga sammanhang som leder till sociala omvälvningar. När vi plågas av rädsla och osäkerhet ställer vi inte samhället till svars, utan oss själva. Revolutionens ferment är emellertid *gemensamt upplevd smärta*. Det nyliberala lyckodispositivet kväver den i sin linda. Palliativsamhället *avpolitiserar* smärtan genom att *medikalisera och privatisera* den. På så vis undertrycks och förträngs *smärtans samhällseliga dimension*. Ingen protest utgår från den kroniska smärta som låter sig tolkas som *trötthetsamhällets patologiska framträdande*. Tröttheten i det nyliberala prestationssamhället är opolitisk i den mån som den utgör en *jag-trötthet*. Den är ett symptom hos det överansträngda narcissistiska prestationssubjektet. Den skiljer människorna åt i stället för att föra dem samman till ett *vi*. Den skall inte förväxlas med den *vi-trötthet* som stiftar en gemenskap. *Jag-tröttheten* är den bästa profylaxen mot revolution.

Det nyliberala lyckodispositivet förtingligar lyckan. Lyckan är mer än summan av positiva känslor som lovar förhöjd prestation. Den undandrar sig optimeringslogiken. Otillgängligheten är dess känneteck-

en. Den har en inneboende negativitet. Den sanna lyckan är bara möjlig som *bruten*. Det är just smärtan som skyddar lyckan mot förtingligande. Och ger den varaktighet. Smärtan *bär* lyckan. Den *smärtsamma lyckan* är inte en oxymoron. Varje *intensitet* är smärtsam. Passionen förbinder smärta och lycka. Den djupa lyckan innehåller ett moment av lidande. Smärta och lycka är, säger Nietzsche, »två syskon och tvillingar, som växer upp tillsammans, eller [...] *förblir små* tillsammans!«²² Förhindras smärtan banaliseras lyckan till avtrubbad trivsel. Den som inte är mottaglig för smärta utestänger den djupa lyckan: »Ett övermått av alla slags lidanden faller som en oändlig snövirvel på en sådan människa, likaledes träffas hon av smärtans kraftfullaste blixtar. Endast på villkor att hon alltid står öppen för smärtan, från alla sidor och ända ner i djupet, kan hon stå öppen för de renaste och högsta slagen av lycka [...].«²³

Överleva

Viruset är vårt samhälles spegel. Det avslöjar i vilket samhälle vi lever. I dag är överlevnad det allt överordnade värdet, som om vi befann oss i ett permanent krigstillstånd. Livets alla krafter är inriktade på att förlänga livet. Palliativsamhället visar sig vara ett överlevnadssamhälle. Inför pandemin genomgår den förbittrade kampen för överlevnad en viral tillspetsning. Viruset tränger in i den palliativa trivselzonen och förvandlar den till en karantän, i vilken *livet helt stelnar till överlevnad*. Ju mer livet är en överlevnad, desto räddare blir man för döden. Algorfobi är när allt kommer omkring tanatofobi. Pandemin synliggör återigen döden som vi så nogsamt förträngt och avhändertat oss. Dödens massmedialt förstärkta närvaro gör människorna nervösa.

Överlevandets samhälle förlorar helt sinnet för *det goda livet*. Också njutningen offras för den till självändamål upphöjda hälsan. Rökförbudets rigiditet vittnar exemplariskt om överlevnadshysterin. Även njutningen måste ge vika för överlevnaden. Förlängningen av livet till varje pris avancerar globalt